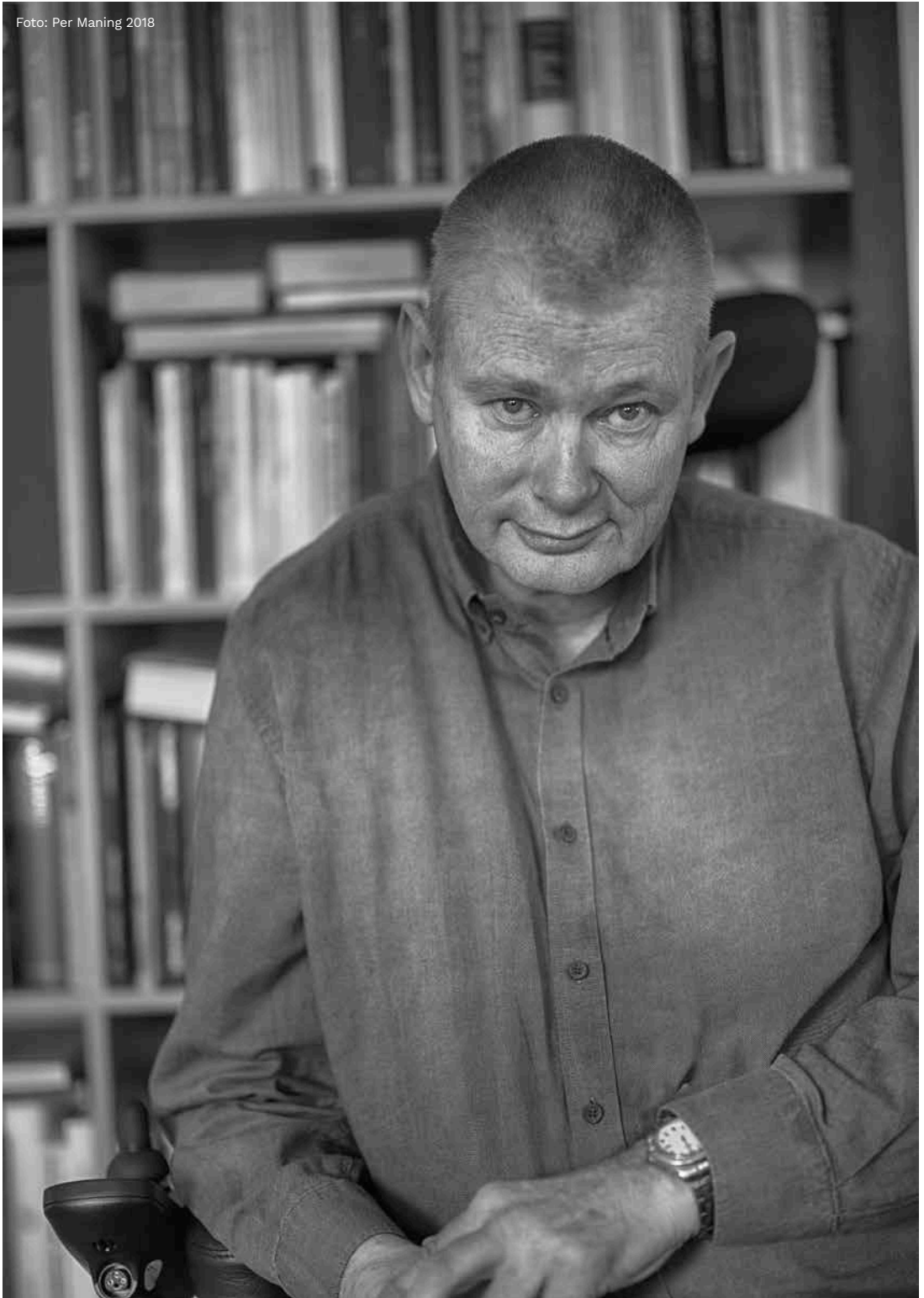

Foto: Per Maning 2018

Om annerledesbarnet

En samtale med Thorvald Steen om hans Undset-forelesning på Bjerkebak i 2018

TEKST Hedevig Anker og
Kristin Brandtsegg Johansen

Barnet som er annerledes enn andre, har en sentral plass i mange av Sigrid Undsets romaner. I bøkene om Kristin Lavransdatter blir Kristins lillesøster Ulvhild utsatt for en ulykke og lever mesteparten av sitt korte liv som vanfør, og Kristins nest eldste sønn Bjørgulf blir blind i løpet av ungdomstiden. I Fortellingen om Viga-Ljot og Vigdis er det Ljots ynkelige lille sønn som er annerledes. Forfatteren hadde selv et annerledes barn, datteren Maren Charlotte, som ble kalt Mosse. I Sigrid Undset-forelesningen 2018 har forfatter Thorvald Steen sett nærmere på annerledesbarna i Sigrid Undsets forfatterskap.

Vi, Hedevig Anker og Kristin Brandtsegg Johansen, har reist ut til Thorvald Steen for å fortsette samtalen om annerledesbarnet i Sigrid Undsets litteratur, men også og i hans romaner *Det hvite badehuset* og *Det siste fotografiet*. Utenfor huset til Thorvald Steen står Den Blå Elgen – en Volkswagen Transporter – og venter tålmodig, og på terrassen står Sleipnir som tar med Thorvald på fjellturer. Men han skal ikke på tur i dag. Det er vi som kommer på besøk. Forelesningen ble aldri skrevet ned, men noen stikkord finnes arkivert, tetskrevet med kulepenn i hans personlige, men lett leselige håndskrift. Målet er å rekonstruere den forelesningen han holdt på Bjerkebak i 2018.

Vi vil gjerne begynne med begynnelsen, hvordan Thorvald Steen begynte å lese Sigrid Undsets bøker?

– For meg har det vært en spesiell øvelse å nærme meg Sigrid Undsets forfatterskap, forteller Thorvald Steen. Jeg var påvirket av profilgenerasjonen – miljøet og generasjonen rundt tidsskriftet Profil

– som konsekvent avviste Sigrid Undset og hennes forfatterskap, hun ble vurdert som irrelevant fordi hun ikke ble regnet som en del av modernismen. Både Amalie Skram og Knut Hamsun var akseptert i det litterære miljøet, men ikke Sigrid Undset. Hun fikk hard medfart og ble nedvurdert av mange, blant andre professor i historie Kåre Lunden. Det hun representerte ble stemplet som utenfor. Både hennes betydning og kvalitet ble vurdert som ugyldig og avleggs. Jeg ble selv preget av dette synet på Undset. Det var Ebba Haslund som i sin tid inviterte meg og Vigdis (Hjorth red.anm.) til å lese Sigrid Undsets romaner. «Hva vet dere, da?», spurte Ebba Haslund, henvendt til Vigdis og meg, som den gangen var formann og nestformann i Den norske Forfatterforening.

Thorvald Steen sitter smilende og tilføyer at de begge nok var beleste, men ikke på Sigrid Undsets forfatterskap...

– Det var Miluse Jurikova som vekket min interesse for Sigrid Undset. Hun er professor ved Universitetet i Brno, og en betydelig aktør for lesningen av Sigrid Undset i Sentral-Europa. Hun hadde skrevet en avhandling om Undsets historiske romaner der hun også koblet mine historiske romaner til hennes forfatterskap. Jeg har selv skrevet flere middelalderromaner, og med cand.plilol. i idehistorie ble jeg selvfølgelig interessert i dette, spesielt fordi jeg så at det var klare sammenhenger mellom middelalderen og samtiden hos Undset.

– Senere var det Sigrun Slapgard som gjorde meg oppmerksom på den politiske og samfunns-

De voksnes møte med annerledeshet er tatt opp tidlig i Kristin Lavransdatter-trilogien.

engasjerte Sigrid Undset. Også den siden ved henne er i ettertid underkjent. Hun så tidlig det dypt problematiske med nazismens menneskesyn, og i flere sammenhenger viste hun sin tydelige holdning mot jødehat og rasehat, noe som var utypisk i hennes samtid.

– Det er helt spesielt at ikke engang hennes innsats for andre forfattere – for eksempel i Ossietzky-saken, en pristildeling som ble sterkt kritisert av flere i Norge, deriblant av Knut Hamsun, ble husket. Sigrid Undset viste tydelig hvor hun sto politisk, og hennes anti-nazistiske holdninger fikk tidlig store konsekvenser. Allerede i 1936 ble bøkene hennes satt på index i Tyskland. Både hennes innsats for jødene, og for å trekke USA inn i krigen er også underkommunisert i ettertid.

Da jeg gikk til oppgaven med å forberede Undset-forelesningen, hadde jeg fordommer med tanke på hva jeg skulle finne. At kvinnene skulle være mer empatiske eller humane enn menn? At modernismen representerer humanisme, mens kristne eller katolikker ville fremstå mer moralske enn andre? Eller ville jeg finne at fremskrittet skulle føre til en bedre verden og legge til rette for mangfold? Det jeg forstod var at Undset er mer kompleks enn som så. Hun gir ingen entydige svar på kompliserte spørsmål om rett og galt. Men hun har en konsekvent motstand mot alle forsøk på å rasjonalisere menneskelivet og samfunnet i enkle kategorier. Det som slo meg var at hun har et blikk for annerledeshet, både i sitt eget liv og i sitt forfatterskap.

Du har lett etter dette blikket for annerledeshet, og det ble jo også tittelen på din forelesning?

– Allerede i *Fortellingen om Viga-Ljot og Vigdis*, hennes første middelalderroman som kom ut i 1909, har hun dette blikket. Historien foregår på Island, og der fortelles det om Ljot og Leikny som prøver å få liv i to druknede barn til ingen nytte. Drømmene om de to barna Gissur og Steinar forfølger Leikny, og hun går i kloster for å slippe fri fra tanken på dem. Leikny føder siden en gutt med hareskår, åpen gane og en høyrehånd som er liten og vissen. Jordmoren gjør med en gang rede for at det aldri vil bli noe annet enn en elendig krøpling av dette barnet, som de aldri vil få noen glede av og som de bør bli av med. «Det er en usømmelig gjerning siden jeg er en kristen mann svarte Ljot. Gud kan vel hjelpe gutten og bedre ham». Ljot lar barnet leve og kaller ham Torbjørn. Når Leikny dør, tar Ljot vare på lille Torbjørn de to årene han lever.

Det finnes vel også andre og mer kjente eksempler i forfatterskapet som viser noe av det samme, der annerledesheten knyttes til barnet?

– Ja. De voksnes møte med annerledeshet er tatt opp tidlig i *Kristin Lavransdatter-trilogien*.

Vi får høre hvordan Kristin elsket sin lillesøster, Ulvhild, et vakkert barn, snill, glad og stille. Men det året hun er tre, blir hun utsatt for en dramatisk ulykke der en okse har løpt vill. De voksne forsøker å stagge den, i kaoset løsner en stokk fra en haug med tømmer som ligger på gårdsplassen fordi et hus er i ferd med å laftes opp. Den ruller ned og blir liggende tvers over den lille jenta som skader ryggen stygt. Hun gråter og jamrer seg, moren er utrøstelig; datteren mister førligheten i begge beina. Etter ulykken blir hun båret på en bære, elsket og kjølt for med stas og vakre klær. Varmen og omsorgen fra de voksne gjør også Kristin sjalu. For faren Lavrans er lillesøsteren selve uskylden, den rene, som settes i en særegen, opphøyet posisjon. Undset beskriver Kristins og de voksnes kompleksitet av følelser overfor Ulvhilds annerledeshet. Kristin vet ikke hva godt hun kan gjøre, om Ulvhild bare blir frisk, skal hun få alle lekene hennes, og tanken om å gå i kloster for søsterens skyld blir også vekket til live. Når Ulvhild dør, er det farens skyldfølelse Kristin er mest opptatt

av. Slik spenner Undset opp en kompleks emosjonell og relasjonell situasjon, for de som er pårørende, uten å gi entydige svar på hvordan de kan hanskens med den.

Har hun en etisk fasit som deler menneskene inn i gode og dårlige?

– Det er en menneskelig egenskap å gjøre feil og ta dårlige valg. Undset legger frem for oss lesere dilemmaer og nøling – hun har ingen fasit, pekefinger eller moralisering, men viser kompleksiteten i oss mennesker. Hun beskriver dilemmaer der ulike syn og følelser opererer parallelt.

– I min egen historie og i arbeidet med romanene *Det hvite badehuset* og *Det siste fotografiet* har jeg utforsket frykten for å være annerledes, frykten for rullestolen, frykten for ikke å kunne gå eller hoppe på ski, blikket utenfra – dette samfunnsblikket – som jeg selv tok inn i meg, og som satte seg fast. Kanskje har det sammenheng med at den unge gutten, og senere den unge mannen, i romanene, har lært å holde sin egen sykdom skjult. Det har han lært av sin egen mor – *ikke si det til noen; du vil vel ikke bli sett på som et offer? Da kommer du ikke til å få en jobb.*

– Denne tausheten som strategi fungerte kun en kort periode, menneskenes eller samfunnets ønske om å holde annerledesheten unna, eller gjøre den usynlig er forståelig, men samtidig umenneskelig. Gutten i romanen begynner å drømme om å utsette seg selv, han setter etter hvert seg selv i livsfarlige situasjoner helt til noen omsider ser det – og ser ham. Først da var det endelig mulig å snakke om det. Tausheten eller fortielsen som strategi er ikke bare menneskefiendtlig, men også livsfarlig.

Finner du den parallellen i *Kristin Lavransdatter*?

– Kristins nest eldste sønn Bjørgulf har alltid vært svaksynt, dette vet Kristin, men tausheten råder, og hun når ikke inn til ham. I ungdomstiden henger han stadig tettere i hælene på storebror Nåkkve, som ser ut til å beskytte broren. Kristin forstår at Bjørgulf slites av depresjon og taushet om sin annerledeshet. En natt hører moren et forferdelig leven, og ser Bjørgulf springe fortvilet ut i mørket med Nåkkve i hælene – kanskje er det et selvmordsforsøk hun er vitne til? Odelsgutten på Jørundgård velger å bli med broren i kloster for å beskytte ham, og avstår fra å overta gården. Lojaliteten til broren er sterkere enn odelsplikten. Kristin kommer til kort med ordene og mister dem begge fra seg.

Howdan har Undsets syn på annerledeshet påvirket deg?

– Bakgrunnen for at jeg ble opptatt av Undset og hvordan annerledeshet ble sett på og presentert hos henne, ble ytterligere styrket av hvordan hun opponerte og utfordret mine fordommer. Kvinner er ikke mer empatiske enn menn hos Sigrid Undset. Det står i motsetning til for eksempel Hamsuns romantisering av kvinneverollen. Moderniteten fører ikke nødvendigvis menneskene fremover, kristendommen gjør dem ikke mer humane – de troende kan falle ned på begge sider av en konflikt. I tillegg var hun selv fri for både moralisering og romantisering, enten det gjaldt foreldrenes rolle overfor barn, rasebiologi eller jødehat – og vi må huske på – dette var svært utypisk i hennes tid.

Hva var det da som skapte denne bevisstheten hos henne?

– Sigrid Undset var opplyst – hun leste enormt. Alle-

Undset beskriver Kristins og de voksnes kompleksitet av følelser overfor Ulvhilds annerledeshet.

Frykten for å være et offer, og frykten for å være annerledes ble satt i system – det ble nesten min bane.

THORVALD STEEN

rede i tjuårene, mens hun arbeidet som sekretær i firmaet AEG for å forsørge sin mor og sine søstre, leste hun tyske aviser på kontoret. Hun kjente godt til hva som var under opprulling i Tyskland. Hun ser tidlig hva som skjer med jødene og tenkningen som ligger bak. Hun ble tidlig en opposent mot nazistiske holdninger som spredte seg i Europa, og en klar motstander av politiske holdninger som idealiserte ordninger som begrenset annerledeshet i samfunnet, og som forfektet tanker om rasjonalisering av menneskelivet.

Var ikke dette et synspunkt som preget ytre høyre spesielt?

– Slett ikke. Hele det politiske spekteret var preget av dette, slik jeg også skriver i *Det siste fotografiet*. Et eksempel fra venstresiden er legen Karl Evang. Han var helsedirektør i 34 år, fra 1938 til 1972. Han utarbeidet en norsk helsepolitikk på vegne av statsråden, og hadde stor betydning for utvikling av

det vi senere har begrepsliggjort som *den norske folkehelse*. I Evangs bok *Rasepolitikk og reaksjon* fra 1934 skriver han innledningsvis: «Den tanke for eksempel å begrense antall dårlige arvebærere, er en helt rasjonell tanke, som sosialismen alltid har gått inn for. I det sosialistiske plansamfunn vil dette naturlig inngå som ledd i det forebyggende sunnhetsarbeid.» Og videre «De arvemessig biologisk mindreverdige bør steriliseres, så ikke de dårlige arveanleggene får vandre videre i slekten.»

– Karl Evang tok ikke avstand fra dette tankegodset etter andre verdenskrig, men aksepterte det som en del av den moderne samfunnsutviklingen. Det var da jeg vokste opp, forklarer Thorvald Steen. – Han var i stillingen under hele min oppvekst. Allerede samme år som jeg fikk min diagnose, erfarte jeg samfunnets forakt for annerledeshet da jeg leste Harald Ofstads bok *Vår forakt for svakhet* (1971). Denne forakten ble en del av min selvoppfatning. Frykten for å være

et offer, og frykten for å være annerledes ble satt i system – det ble nesten min bane.

– Etter andre verdenskrig ble tankegodset fra nazismens rasehygiene erstattet av holdninger om menneskehygiene. Man ville luke vekk det som ble betraktet som genetiske feil og mangler. Rom for avvik og annerledeshet ble gradvis innskrenket. Dette var en del av tidsånden, og et gjennomgripende menneskesyn som ikke tilhørte en politisk fløy, men tillot sosialister og arbeiderparti-folk, som Karl Evang, å utforme en politikk basert på slike holdninger. Flere nobelprisvinnere i medisin formidlet slike ideer som for eksempel anti-nazisten Hermann Joseph Müller som blant annet skrev flere artikler i det ledende, vitenskapelige tidsskriftet *Science*.

Vi vil jo gjerne tro at denne måten å tenke på fikk en ende ved krigens slutt?

– Dette er brennende aktuelt også i dag. Det arrangeres egne årlige pediatri-kongresser hvor man drøfter hvordan f.eks. kromosomfeil som Downs syndrom og Huntington – genetiske avvik det er mulig å kartlegge allerede tidlig i et svangerskap – kan fjernes. Det er nådeløs lesning for oss med kromosomfeil. Disse holdningene har godt feste i samfunnet. Jeg kjenner mennesker som velger å ikke gå ut blant folk, men lister seg ut på stille dager for å unngå dette samfunnsblikket, slippe å bli ledd av og snakket nedlatende til.

Du har også sett nærmere på hvordan annerledeshet blir tatt opp i Sigrid Undsets samtidsromaner?

– Slike holdninger, og dilemmaene som oppstår i møtet med menneskelig annerledeshet, er tydelig formulert i Undsets roman *Den brennende busk*, som kom ut i 1930, og er den andre av de to bøkene om forretningsmannen Paul Selmer og hans vei til katolisismen. Handlingen foregår under første verdenskrig. Troen har lav status i urbane, moderne miljøer og Paul får liten aksept i sin egen familie for sine valg. Pauls kone Bjørg har et lengre sidesprang, og hun får en gutt, Johannes, som får kallenavnet Bubbe. Johannes er et annerledes barn. Han har et stort hode med et ørlite ansikt, bjørneføtter

og vanskelig for å lære. Paul viser imidlertid stor omtanke for denne «lille storkaren», som han tar til seg som sin egen, som en fullverdig lillebror til egne barn. Han ser på gutten som et enfant de Dieu (et Guds barn). Pauls mor Julie Selmer, som er en moderne, selvstendig og fraskilt kvinne, mener Paul må kvitte seg med både kona og Bubbe, han bør settes bort på pleiehjem for de andre søsknenes skyld. Paul motsetter seg dette, og datteren Synne blir glad i den lille broren. Hun vil bli nonne og stelle med akkurat sånne som Bubbe.

At hun holder frem et mangfold, tar det svake og det som er annerledes i forsvar, var svært originalt.

Det ser ut som du vil si noe? sier Thorvald, henvendt til Hedevig.

– Ja. Etter de to bøkene om Paul Selmer skriver Sigrid Undset *Ida Elisabeth*. Her problematiserer hun også denne siden av moderniteten, der noen er bedre mennesker enn andre, og der enkelte – gjerne barn – bør forbedres. Når Ida Elisabeth skilles fra sin mann, Fritjof, er det med en nedlatende holdning til både ham og hans familie. Mot slutten av boken blir hun imidlertid konfrontert med de samme nedlatende fordømmene mot mindreverdiget i møte med kjæresten Toskvold. Han synes ikke Ida Elisabeths gutter er helt gode nok. Han mener de bør forbedres ved å settes bort på internatskole. Ida Elisabeth må velge mellom kjærligheten og sin egen etikk.

Hun gjør det ikke lett for sine romankarakterer?

– På denne måten utfordrer Sigrid Undset konsekvent modernitetens tenkning gjennom store deler av sitt forfatterskap – som en pågående undersøkelse av hva et menneske er. Hva er menneskelighet, hva er normalitet? Mine egne fordommer overfor Sigrid Undset bøyde til side i møte med hennes forfatterskap. Det er fordi hun viser frem dilemmaene og det menneskelig ved å gjøre dårlige valg. Hun undersøker og viser frem hvor sammenfattet vi er, hvordan vi nøler, tviler og strever. Det er viktig å huske på at disse bøkene er skrevet i

mellomkrigstidas tidsånd da rasebiologien stadig bredte om seg og ble stueren. At hun holder frem et mangfold, tar det svake og det som er annerledes i forsvar, var svært originalt. Hun går inn i fortellinger om svakhet og styrke og viser frem menneskets allsidighet, uten å gjøre dem til ofre eller helter.

– Og selv om det som oftest er de voksnes blikk, holdninger og følelser som gjelder, skriver hun frem barnas perspektiv og barns innsikt som en naturlig del av handlingen. Det er ikke et program for henne, men det er likevel spesielt at vi finner det igjen i så store deler av forfatterskapet.

I dine to siste romaner har dine egne erfaringer vært viktige. Ser du paralleller til hvordan Sigrid Undset har brukt sine erfaringer?

– Det har nok hatt avgjørende betydning at hun selv hadde et barn som var annerledes. Maren Charlotte, kalt Mosse, var Sigrid Undsets andre barn. Hun hadde ikke språk og led av stadige epilepsianfall. I tillegg hadde også hennes stesønn en utviklingshemming. I *Lykkelige dager*, som hun skriver i eksil i USA, forteller hun detaljert og inderlig om Mosse, som døde i 1939, hennes hverdag, og hvordan de beskyttede omgivelsene på Bjerkebæk ikke bare var noe Undset skapte for å hegne om sin egen skriving, men også et sted som ga datteren en beskyttet tilværelse sammen med familien.

– Når Undset ga halvparten av pengene hun fikk i forbindelse med nobelprisen til et legat for familier med barn som hadde en funksjonshemming for at de skulle kunne få bo hjemme, var det som følge av hennes egen livserfaring. Men det var ikke bare gjort av veldedighet, det var også et tydelig politisk statement å gi pengene til disse familiene. Hun visste hvor krevende det er å leve med barn med spesielle behov og hvor vanskelig det er å være et menneske med særlige behov, hvordan det kan føre til skyldfølelse, skam og hjelpeløshet.

– I sitt eget liv hadde hun en tydelig holdning, likevel forstod hun det dypt menneskelige i å ha tvil, uro og stå uten svar. I litteraturen utforsket hun slike menneskelige dilemmaer og åpnet problemstillinger som reises i møtet med annerledeshet, uten å konkludere og uten å dømme.

Vil du si at Sigrid Undset har dette som et program for sin skriving?

– Jeg vil si at hun utforsker det humane mangfold. Hun skriver fram konkrete situasjoner der enkeltmennesket blir konfrontert med situasjoner som utfordrer etablerte holdninger.

– Vi må ikke glemme at dette pågår også i vår tid, understreker Thorvald Steen, det er derfor Sigrid Undset er så aktuell. Dilemmaet som oppstår i møte med annerledeshet, er noe vi i høyeste grad lever med i dag. Vi har medisinsk mulighet til å velge bort avvik og luke ut barn hvis det er fare for kromosomfeil. Hvis vi fjerner dilemmaene ved slike valg, gjør vi det på den ene side enklere, slik at de det gjelder slipper å gruble og tvile. Men dette er dilemmaer som vi må finne tid til å diskutere: Hva det vil si å velge å ta vare på det som er annerledes, og hva gjør det med oss når vi velger det vekk. ■

